

Polonorum Icones – zbiór „wyobrażeń ludzi w ojczyźnie znakomitych, na hołd potomności zasługujących”.

Przyczynek do kształtowania kolekcji Gabinetu Rycin króla Stanisława Augusta

DOI: <https://doi.org/10.21697/an.7930>

IZABELA PRZEPĄŁKOWSKA

GABINET RYGIN BUW

ORCID: 0000-0001-8206-2800

Kolekcja Gabinetu Rycin Stanisława Augusta, mimo stosunkowo dobrego rozpoznania na niwie naukowej, w dalszym ciągu posiada obszary uykające badaczom. Jednym z nich jest zbiór wizerunków władców Polski i znamienitych postaci

¹ Do najważniejszych publikacji omawiających całość kolekcji i historii Gabinetu Rycin należą: J. Bieliński, *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816–1831)*, t. 1, Warszawa 1907, s. 611–612, 759–760; *Rewindykacja gabinetu rycin b. Biblioteki Publicznej w Warszawie. Kolekcje – Stanisława Augusta, Stan. Potockiego i własna gabinetu*, cz. 1: *Delegacje Polskie w Komisjach Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie*, Warszawa 1922, s. 6–7; Z. Batowski, *Zbiór graficzny w Uniwersytecie Warszawskim*, Warszawa 1928; T. Sulerzyska, *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie. Gabinet Rycin*, w: *Polskie zbiory graficzne*, t. 4: *Polskie kolekcjonerstwo grafiki i rysunku*, red. M. Mrozińska, S. Sawicka, Warszawa 1980, s. 112–132; T. Kossecka, *Gabinet Rycin króla Stanisława Augusta*, Warszawa [1999]; J. Talbierska, *Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie 1818–1832*, w: *Kultura artystyczna Uniwersytetu Warszawskiego. Ars et educatio*, red. J. Miziołek, Warszawa 2003, s. 399–415; W.M. Rudzińska, *Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie 1832–2002*, s. tamże, s. 417–430; M. Ptaszyk, *Biblioteka Publiczna przy Królewskim Uniwersytecie Warszawskim w latach 1817–1831*, w: *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie 1817–2017. Miscellanea*, red. J. Talbierska, Z. Olczak, Warszawa 2017, s. 151–158.

z historii naszego kraju nazywany *Polonorum Icones*. Zespół ten nigdy nie do czekał się całościowego opracowania, a uwaga badaczy kierowała się na niego jedynie przy okazji tekstów przekrojowych prezentujących historię Gabinetu Rycin. Większość dotychczasowych wzmianek w literaturze dotyczy pojedynczych obiektów pochodzących z *Polonorum Icones* i była zamieszczona przede wszystkim w katalogach wystaw². W dużej mierze za przyćmiewanie zbioru *Polonorum Icones* odpowiada najbardziej znana część kolekcji graficznej króla Stanisława Augusta, a mianowicie

² M.in. *Katalog wystawy jubileuszowej zabytków z czasów króla Stefana i Jana III w gmachu Muzeum Wojska. W czterechsetlecie urodzin Stefana Batorego i dwieściepięćdziesięciolecie Odsieczy Wiedeńskiej* Warszawa 1933; H. Widacka, *Jan III Sobieski w grafice XVII i XVIII w.*, Warszawa 1987; *Gdańsk dla Rzeczypospolitej. W służbie Króla i Kościoła* [katalog wystawy], Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, koncepcja wystawy i kat. T. Grzybkowska, red. J. Talbierska, Gdańsk–Babice Stare 2004; *Świat polskich Wazów. Przestrzeń, ludzie, sztuka* [katalog wystawy], Zamek Królewski w Warszawie, red. J. Żukowski, Warszawa 2019. Omówienie dwóch wybranych grup obiektów znajduje się w: J.I. Smirnov, *Opisanije odnogo polskogo sobranja portrietov XVII wieka*, w: *Trudy XIV. Archiologičeskogo Sjezda*, t. 3, Moskwa 1911, s. 387–469, tabl. V–X; M. Biłozór–Salwa, *Rysunki dawnych mistrzów. Wiek XV do lat 20. XIX wieku. Szkoła polska: S*, Warszawa 2019, s. 452–462, poz. 301–306.

zespół 163 tek królewskich³, zbliżonych rozmiarem do formatu *in folio*. Te *porte-feuilles* zarówno elegancją luksusowego wykonania, jak i wielkością zdecydowanie przystaniają omawiany w niniejszym szkicu zbiór portretów⁴.

Zespół *Polonorum Icones*, jako część Gabinetu Rycin Stanisława Augusta, doświadczał tych samych losów, co całość królewskiej kolekcji artystycznej nabytej w 1818 r. dla niedawno powołanego Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego⁵. Ryciny i rysunki zostały skonfiskowane w 1832 r. w ramach represji popowstaniowych i wcielone do zasobów biblioteki Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu. Do Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie zbiór – w liczbie 375 obiektów – powrócił w 1923 r. na mocy ustaleń traktatu ryskiego⁶.

Do 1939 r. portrety były przechowywane w dwóch oryginalnych pudłach, pochodzących z czasów Poniatowskiego. Pudła wykonano z drewna i tektury, obciążnięto cielecą skórą, tłocząc złożony ornament na krawędziach i grzbiecie oraz królewski supereklibris. Środek wyłożono żółtym jedwabiem. Na grzbiecie pudła posiadały tłoczony i złożony napis „Polonorum Icones Tom I” oraz „Polonorum Icones Tom II”, pod nim zaś miejsce i data „Warschau

³ Po II wojnie światowej ocalało 67, przy czym zarówno same teki, jak i zawartość doznały zniszczeń w różnym stopniu.

⁴ Wygląd tek królewskich oraz sposób montażu obiektów zob. Z. Batowski, dz. cyt., s. 10; J. Talbierska, dz. cyt., s. 399, il. 258, 259.

⁵ Szerzej na temat zakupu kolekcji graficznej i rysunkowej po Stanisławie Augustie Poniatowskim przez Komisję Rządową Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zob. T. Kossecka, dz. cyt., s. 38–42.

⁶ W stosunku do stanu sprzed konfiskaty polistopadowej zbiór został pomniejszony o 3 obiekty oraz 483 pieczęcie, przechowywane w drugim pudle. Informacja za kartami katalogowymi przygotowanymi w latach 20. XX w. przy porządkowaniu rewindykowanego zbioru przez pracowników Gabinetu Rycin BUW Tamże, s. 59.

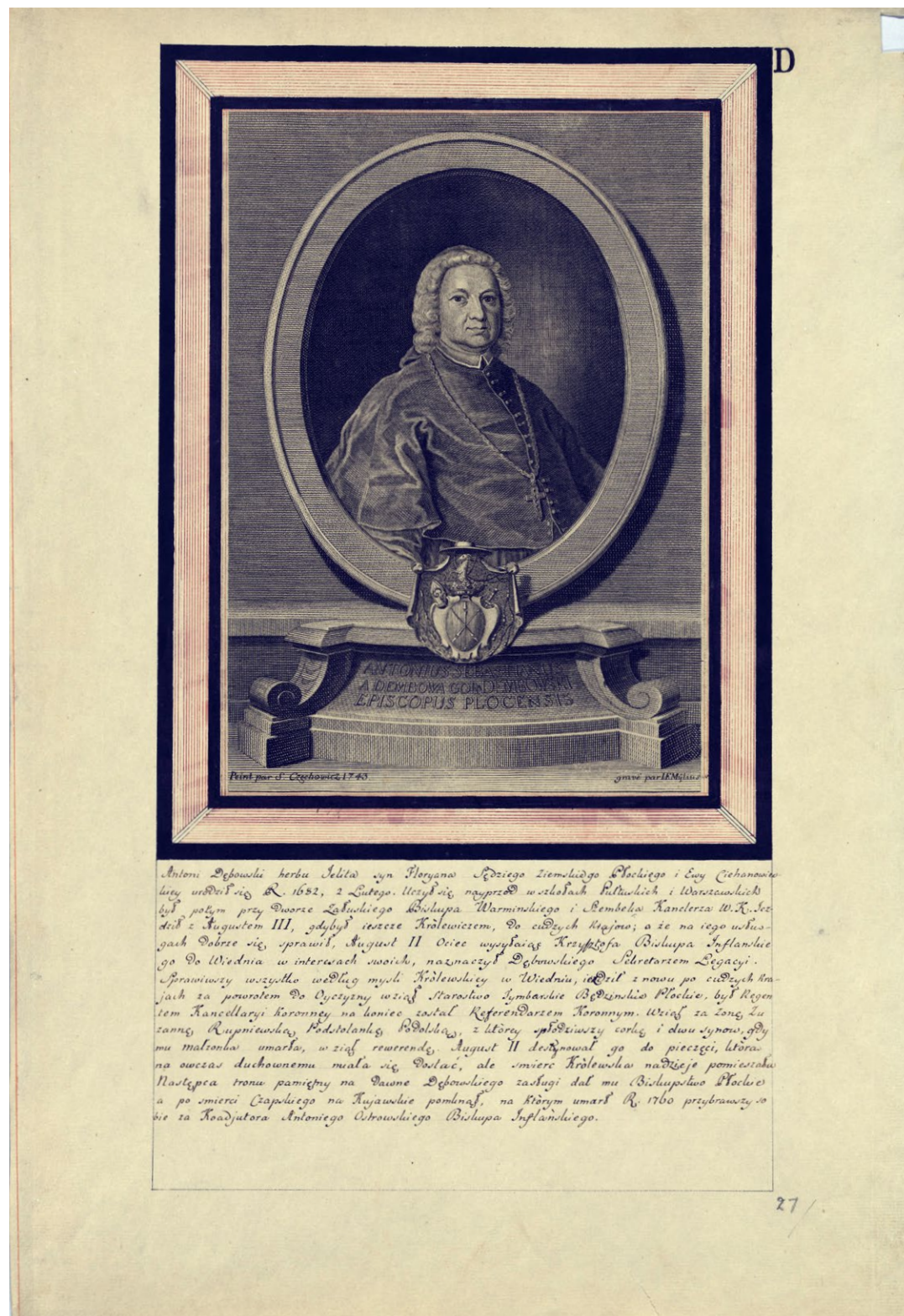
1778”⁷. Pudła włączono w ciąg królewskiej kolekcji, nadając im odpowiednio numer 879 – dla wizerunków władców Polski i ich małżonek (układ chronologiczny) oraz 880 – dla portretów pozostałych wybitnych postaci z rodzimej historii, zajmujących przede wszystkim urzędy senatorskie lub pretendentów do wyniesienia na ołtarze (układ alfabetyczny)⁸. Omawiany zespół uniknął zniszczenia w czasie II wojny światowej dzięki ukryciu go we wrześniu 1939 r. w piwnicach budynku dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej. Cztery skrzynie zawierające najcenniejsze obiekty z Gabinetu Rycin (w tym dwie teki *Polonorum Icones*) zostały zamurowane w podziemiach gmachu, gdzie szczęśliwie uchwylały się przed okiem okupanta, ogniem i rękoma szabrowników. Wydobywanie ukrytych zbiorów rozpoczęto pod koniec stycznia 1945 r., które po oczyszczeniu i spisaniu zaczęto udostępniać już jesienią tego roku⁹.

Obecny kształt *Polonorum Icones* jest efektem regularnych uzupełnień za czasów Stanisława Augusta oraz Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego. O zmianach w obrębie zespołu świadczy kilka ciągów numerowych, a także sposób montowania przyciętej odbitki na karcie papieru.

⁷ Już po rewindykacji zbioru z Petersburga odnotowano znaczne uszkodzenia obu pudeł. Po II wojnie światowej zdecydowano o wyłączeniu ich z użytkowania, obiekty zaś przełożono do zastępczych teczek.

⁸ Osobną kwestią, wymagającą pogłębionych poszukiwań, jest obecność wizerunków umieszczonych w *Polonorum Icones* w innych zbiorach. Dotychczas została potwierdzona unikatowość tylko jednego z nich – podobizny Piotra Wężyka Widawskiego, drzeworyt, GR BUW, Inw.zb.d. 19749. P. Mrozowski, *Portret Piotra Widawskiego i problem początków stroju narodowego w Polsce*, w: *Velis quod possis. Studia z historii sztuki ofiarowane profesorowi Janowi Ostrowskiemu*, red. A. Betlej, K. Brzezina–Scheuerer, A. Dworzak i in., Kraków 2016, s. 243, il. 1 na s. 720.

⁹ S. Sawicka, *Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie w latach 1939–1949*, „Biuletyn Historii Sztuki”, r. 11, 1949, nr 3–4, s. 392–394.

1. Jan Fryderyk Mylius wg Szymona Czechowicza, Antoni Sebastian Dembowski, biogram – anonim, miedzioryt, akwaforta, pióro, tusz, po 1743 r. (rycina), Gabinet Rycin, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Inw.zb.d. 19462. Fot. BUW

Obiekty będące trzonem zbioru mają najpełniejszy montaż – podwójną ramkę z czarnego tuszu wypełnioną równoległymi, czerwonymi liniami. Pod wizerunkiem danej postaci, w wyodrębnionym polu, znajduje się jej życiorys. Tekst biogramu bywa źle rozplanowany, pod koniec zagęszczając się, a wersy nie są prowadzone równoległe, lecz opuszczają się lub unoszą. Poza ramką otaczającą portret, u góry z prawej, widnieją pierwsze litery nazwiska portretowanego. W prawym górnym rogu karty umieszczano numer danego obiektu, określający jego miejsce w zbiorze. Wraz z rozrastaniem się zespołu zmieniano wcześniejszą numerację, wycinając lub wydrapując fragment karty i wstawiając w to miejsce nowy numer. Dodatkowo cały arkusz okalano cienką linią z czerwonego tuszu. Na krawędzi przyklejano krótką, zieloną wstążeczkę (il. 1). Te zmiany miały miejsce jeszcze w bibliotece królewskiej.

Najłatwiej wyodrębnić te 16 kart, które dodano do *Polonorum Icones* w pierwszej tercji XIX w. Na ten najpóźniejszy czas dołączenia do zbioru wskazują nie tylko lata życia portretowanego¹⁰ lub artysty wykonującego wizerunek¹¹ oraz użyta technika (litografia)¹², lecz także maszynowy papier, na który naklejono rycinę.

Omawiany zespół nie jest jednorodny, zarówno pod względem techniki wykonania poszczególnych obiektów i ich datowania oraz – przypuszczalnie – proveniencji. Przeważają ryciny powstałe w XVI–XIX w. w klasycznych technikach warsztatowych.

Obecne są także rysunki, wykonane głównie piórką i tuszem oraz grafitem.

Pierwszą i jednocześnie jedyną obszerniejszą charakterystykę zespołu *Polonorum Icones* przynosi monografia Teresy Kosseckiej. Omawiając przed 30 laty interesujący zbiór portretów, badaczka uznała, że powstał on w ścisłej zależności od opublikowanych w 1775 r. założeń *Musaeum Polonicum*. Projekt ów, autorstwa Michała Jerzego Mniszcha (1742–1806), ukazał się na łamach „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych”¹³. Kossecka stwierdziła: „Teki *Polonorum Icones* noszą datę montażu – 1778 – a właśnie w tych latach król zaczął szczególnie zwracać uwagę na tematykę polską w swoim zbiorze, być może pod wpływem programu Mniszcha i wizji przyszłego muzeum”¹⁴.

W tym miejscu należy poświęcić kilka słów samemu *Musaeum Polonicum*. Należało ono do tych prospołecznych i patriotycznych projektów doby stanisławowskiej, które pozostały w sferze idei. W założeniu miało być rodzajem muzeum narodowego, gromadzącego i opisującego obiekty prezentujące wielorakie aspekty wiedzy o Polsce¹⁵. W ogłoszonych drukiem postulatach Mniszech położył nacisk na rozwinięcie i ugruntowanie patriotyzmu wśród młodych ludzi poprzez bezpośrednie zapoznanie ich z bogactwami naturalnymi kraju i dorobkiem intelektualnym minionych pokoleń. Ważną rolę edukacyjną widział Mniszech w zaznajamianiu młodzieży z czynami przodków. W związku ze

13 M. M. [M.J. Mniszech], *Myśli względem założenia Musaeum Polonicum*, „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne”, t. 11, 1775, cz. 11, s. 211–226.

14 T. Kossecka, dz. cyt., s. 80.

15 Owa suma wiedzy o kraju miała stanowić zaplecze edukacyjne młodych pokoleń w szeroko pojętej ojczyściej historii czy geografii, bowiem plany obejmowały organizację szeregu specjalistycznych gabinetów, przechowujących i udostępniających eksponaty powiązane z dziedzinami takimi, jak np. mineralogia, flora i fauna, a także pokaźny dział dziedzictwa historycznego kraju.

10 M.in. Louis Croutelle, *Adam Mickiewicz*, akwaforta, GR BUW, Inw.zb.d. 19694.

11 M.in. Jan Ligber wg Walerii Tarnowskiej, *Jan Tarnowski*, akwaforta, GR BUW, Inw.zb.d. 19746; Blasius Höfel wg Carla Hummela, *Tomasz Adam Ostrowski*, miedzioryt, akwaforta; GR BUW Inw.zb.d. 19697.

12 Charles Etienne Pierre Motte, *Malarz Eustachy Choiński (1814–1836) jako chłopiec*, litografia, GR BUW, Inw.zb.d. 19623.

2. Jeremias Falck wg Helmicha van Twenhusena, Jan Heweliusz, biogram – Jan Chrzyciel Albertrandi, miedzioryt, pióro, tusz, 1647 r. (rycina), Gabinet Rycin Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie Inw.zb.d. 13655. Fot. BUW

3. Michel Dossier wg Josepha Viviena, Michel Albert de Morsztyn, hrabia Châteaullain, biogram – Jan Chrzyciel Albertrandi, miedzioryt, akwaforta, pióro, tusz, 1704 r. (rycina), Gabinet Rycin, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Inw.zb.d. 19690. Fot. BUW

wspomnianym postulatem, wskazywał na potrzebę zgromadzenia osobnego zbioru „Wyobrażeń ludzi w ojczyźnie znakomitych, na hołd potomności zasługujących, nie dla samej ciekawości, lecz bardziej dla udzielenia ich postaci wyrażen, [...] chronologicznie pomieszczone z krótkim ich dziejów opisaniem”¹⁶. Ten opis dokładnie odpowiada sposobowi prezentacji sylwetek Polaków zgromadzonych w pudłach *Polonorum Icones*. Jednak pewien przeoczony drobiazg pozwała – wbrew twierdzeniu Kosseckiej – przesunąć datowanie prac nad całym zespołem na początek lat 70. XVIII w., jeszcze przed opublikowaniem postulatów Mniszcha. W drugiej tece (nr 880) odnajdujemy wizerunek Janusza Aleksandra Sanguszki (1712–1775). Ta niezbyt zasłużona dla kraju postać doczekała się lapidarnego biogramu, naniesionego odręcznie pod portretem: „Przedtym Marszałek Nadworny Litewski. Żyie ieszcze w R. 1772”¹⁷. Zatem w tymże roku już formowano zbiór, wedle ogłoszonych dopiero trzy lata później postulatów.

Założenia projektowanego *Musaeum Polonicum* były dobrze znane Stanisławowi Augustowi. Naniósł swoje uwagi na rękopiśmienną wersję tekstu Mniszcha. Wydaje się, że spośród wszystkich stanisławowskich projektów, zmierzających ku podniesieniu poziomu oświaty, to właśnie *Musaeum Polonicum* – mimo szczegółowego i racjonalnego planu działań – pozostało w największej części niezrealizowane, nie doczekawszy się chociażby projektu siedziby¹⁸.

16 M.J. Mniszech, dz. cyt., s. 222.

17 Autor kompozycji, rytownik i wydawca Jan Józef Filipowicz; ilustracja przedtytułowa dzieła Ignacego Bogatki, *Scientia Artium Militarium Architecturam Pyrotechnicam...*, Lwów 1747; miedzioryt, akwaforta; GR BUW, Inw.zb.d. 19718.

18 Co powiodło się w przypadku Akademii Nauk, której zasady utworzenia Mniszech opublikował w 1772 r. Dwa projekty autorstwa Domenica Merliniego, datowane na lata 1774–1776, przechowywane są w Gabinetcie Rycin BUW; Inw.zb.d. 8727, Inw.zb.d. 9102, GR BUW.

Mniszech nie snuł utopijnych wizji, ale podsuwał konkretne rozwiązania, możliwe do wdrożenia przy stosunkowo niewielkich nakładach: „Chwyćmy się środków tańszych, prędszych, łatwiejszych, a tenże prawie pożytek przynoszących”¹⁹. Sugerował stworzyć poczet znamienitych Polaków „już ze znanych ich portretów, już znajdujących się kopiersztychów, kopiałym pilnie zebranych”²⁰. Plany gromadzenia podobizn budujących poczet sławnych rodaków nie były pozbawione praktycznego spojrzenia, bowiem Mniszech racjonalnie zauważył że: „miłość własna dziedziczących ich [tj. znamienitych Polaków – I. P.] imiona dość mocną do uskutecznienia zamysłu tego staje się pobudką”²¹. Zatem to nie walory artystyczne portretu, ale jego dostępność i osoba przedstawionego decydowały o przyłączeniu do zbioru²². Mniszech miał na uwadze przede wszystkim wartość dydaktyczną tak tworzonego zespołu. Kładł nacisk na jak najprostsze przekazywanie treści, pisząc: „Skracać sposoby nabywania znajomości, jest to, czynić je łatwiejszemi, a za tym powabniejszymi”²³. Zwięzłe biogramy sławnych Polaków zbudowane zostały według schematu, który otwierała informacja o pochodzeniu i miejscu urodzenia, dalej następował przebieg edukacji, zajmowane stanowiska i odbyte wojaże, po czym wyliczano dokonania polityczne lub pozostawioną spuściznę literacką, a przy rodzimych

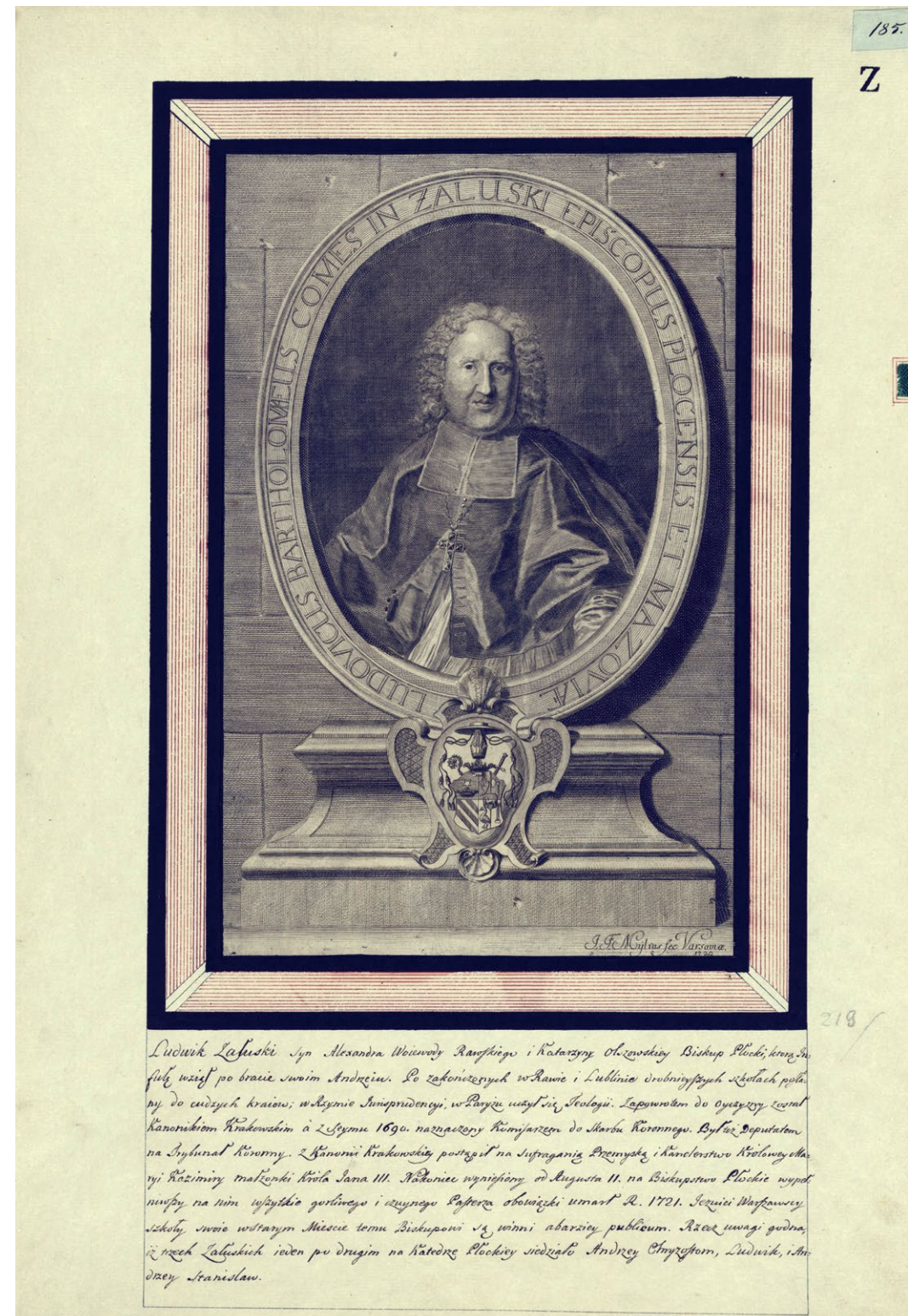
19 Tamże, s. 218.

20 Tamże, s. 222. Na marginesie warto wspomnieć o interesującym rysie zespołu *Polonorum Icones*, jakim jest włączenie do niego wizerunków polskich duchownych (np. Andrzeja Boboli, Józefa Kuncewicza, Stanisława Papczyńskiego), których postaci były wzorem nie tyle postaw obywatelskich czy politycznych, a religijnych.

21 Tamże.

22 „Zostawmy rzeźby kosztowne, obrazy bezcenne, te przyjemne sztuk wyzwolonych pieścidla narodom słuszenie chlubiącym się, z pierwszych świata promieni”. Tamże, s. 218.

23 Tamże, s. 213.

4. Jan Fryderyk Mylius, Ludwik Żaluski, biogram Teofil Wolicki (?), miedzioryt, akwaforta, pióro, tusz, 1720 r. (rycina), Gabinet Rycin, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Inw. zb.d. 19772. Fot. BUW

męczennikach dodatkowo podawano szczegóły katuszy i okoliczności śmierci. W tych sumarycznych opisach narracja historyczna nierzadko płynnie przechodziła w narrację panegiryczną, a w przypadku świętych i czcigodnych – hagiograficzną.

W bibliotece królewskiej realizacja postulatów Mniszcha nie nastręczała trudności. Dysponowano nie tylko obfitym materiałem ikonograficznym, lecz także stale powiększanym księgozbiorem historycznym oraz zapleczem osobowym. Pozostając przy ostatnim warto pokusić się o próbę wskazania konkretnych osób współpracujących przy opracowywaniu zbioru, choć niedostatek źródeł zapewne uniemożliwi pełną identyfikację pracowników odpowiedzialnych za wykonanie poszczególnych kart ze zbioru *Polonorum Icones*. Teksty biografów pod portretami były pisane jeżeli nie przez Polaków, to przez osoby biegle władające językiem polskim. Litery są stawiane płynnie, choć niekiedy niezbyt kształtnie, lub przeciwnie – starannie kaligrafowane. Pracownicy biblioteki Stanisława Augusta są znani z nazwiska²⁴, dla większości z nich brak jednak reprezentatywnych próbek pisma. Na obecnym etapie ustaleń jedyną pewną ręką jest ta należąca do Jana Chrzyciela Albertrandiego²⁵ (il. 2, 3). Jego zaangażowanie w realizację korpusu znamienitych rodaków potwierdzają dodatkowo zarówno pasje historyograficzne, zaangażowanie w tworzenie polskiej publicystyki oświeceniowej, jak i pozostawanie w bliskim otoczeniu Stanisława Augusta (czego zwieńczeniem stało się stanowisko królewskiego bibliotekarza). Drugą osobą, której charakter pisma pojawia się pośród kart *Polonorum Icones*,

24 Biblioteka Stanisława Augusta na Zamku Warszawskim. Dokumenty, oprac. J. Rudnicka, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988, s. 11–14.

25 Za sugestią powiązania grupy tekstów z osobą Albertrandiego dziękuję pani dr Alinie Dzieciół.

jest Teofil Wolicki (1767/8–1829)²⁶ (il. 4). Późniejszy prymas pracował w bibliotece na Zamku jako młody kapłan, w latach 1792–1793²⁷. Autorzy pozostałych tekstów pozostają anonimowi, choć jest możliwe wskazanie konkretnych grup życiorysów (między 4 a 6) pisanych tą samą ręką.

Wykonanie pudeł na zespół *Polonorum Icones* bynajmniej nie zakończyło prac nad jego rozbudową. Zbiór był stale powiększany przez króla, a co więcej – obecny w świadomości współpracowników Stanisława Augusta. W 1779 r. monarcha zlecił Janowi Szeymeclerowi realizację 6 kopii portretów uczestników obiadów czwartkowych. Mimo że Louis Marteau wykonał oryginały w pastelu, Szeymecler posłużył się piórkiem i tuszem, które w efekcie nadzwyczaj zręcznie imitują miedzioryt²⁸. Natomiast w następnym roku król otrzymał od Ignacego Krasickiego „biskupów warmińskich portrety, takie jakie się w oryginalnych wyrazach galerii helzberskiej znajdują, źle prawda, ale bardzo podobnie są przekopowane”²⁹. Dziękując długoletniemu przyjacielowi za prezent, monarcha wspominał: „Złożyłem je [portrety – I. P.] zaraz do zbioru inszych portretów polskich, gdzie dowodem będą miłości WKsMci dla pamiętki poprzedników swoich oraz i Jego dla Mnie życzliwości i atencji”³⁰. Do dziś rysunkowy poczet 29 (jeden portret zastąpiony rękopiśmiennym życiorysem) poprzedników

26 Jako materiał porównawczy posłużyły rękopisy Wolickiego przechowywane w Bibliotece PAN w Kórniku.

27 Biblioteka Stanisława Augusta, dz. cyt., s. 133, 221; L. Grochowski, *Teofil Wolicki arcybiskup metropolita gnieźnieński i poznański 1767(8)–1825/1828–1829*, Gniezno 1999, s. 45.

28 M. Biłozór-Salwa, dz. cyt., s. 452–453.

29 Ignacy Krasicki do Stanisława Augusta, Lidzbark Warmiński, 20 IX 1780. *Korespondencja Ignacego Krasickiego 1743–1801. Z papierów Ludwika Bernackiego*, t. 1, 1743–1780, wyd. i oprac. Z. Goliński, M. Klimowicz, R. Wołoszyński, red. T. Mikulskiego, Wrocław 1958, s. 411–412, nr 263.

30 Stanisław August do Ignacego Krasickiego, Warszawa, 5 X 1780. Tamże, s. 416–417, nr 268.

Krasickiego na stolicy biskupiej znajduje się wśród kart *Polonorum Icones*³¹, w pełni potwierdzając osąd duchownego-poety o ich poziomie artystycznym.

Zespół *Polonorum Icones* włącza się nie tylko w nurt oświeceniowej dydaktyki czasów stanisławowskich. Drugim, nie mniej istotnym aspektem, jest jego wpisanie w ideową rolę, którą portret pełnił w ciągu całego panowania Poniatowskiego. Król z rozmysłem budował swoją monarszą tożsamość nie tylko dzięki starannie komponowanym własnym podobiznom, lecz także poprzez wizerunki osób, którymi się otaczał. Pokój Marmurowy na Zamku, jeden z wielu przykładów tak skonstruowanej autokreacji, został ukończony jedynie rok wcześniej, niż datuje się początek prac nad omawianym zbiorem władców Polski i innych znamienitych rodaków.

Batowski nazwał pudła *Polonorum Icones* „anneksem” do tek królewskich ze względu na ich rozmiar³² – zdecydowanie mniejszy niż teki tworzące główny korpus zbioru graficznego Stanisława Augusta. Wypada zgodzić się z tym twierdzeniem jedynie połowicznie. Rok 1778 – przyjmowany dotychczas za datę powstania zespołu – należy wiązać jedynie z wykonaniem pudeł dla obiektów. Ta data nie odpowiada jednak początkom tworzenia zbioru. *Polonorum Icones* był rozbudowywany zarówno przed, jak i po ogłoszeniu projektu *Musaeum Polonicum*.

Spoglądając z szerszej perspektywy na okoliczności formowania się zbioru *Polonorum Icones*, należy mieć na uwadze, że z jednej strony był to czas poważnego politycznego zachwiania się państwa (pierwszy rozbiór), z drugiej zaś – intensywnych planów jego wzmocnienia poprzez podniesienie poziomu oświaty. Właśnie w roku 1772 Mniszech osiadł

31 Inw.zb.d.19787 – Inw.zb.d. 19801, Inw.zb.d. 19814 – Inw.zb.d. 19826; grafit; Inw.zb.d. 19851, tusz; GR BUW.

32 Z. Batowski, dz. cyt., s. 12.

w Warszawie. Ten młodszy od Stanisława Augusta o dekadę, gruntownie wykształcony i bywały w Europie magnat szybko stał się doradcą króla w kwestiach nauki i kultury. Jeszcze w tym samym roku pojawił się jego *Projekt do ufundowania Universitatis Scientiarum, albo powszechnego zbioru mędrców w Królestwie Polskim*³³. Przez najbliższe lata działania króla i Mniszcha będą skupiać się wokół tworzenia podwalin oświeceniowej nauki w Polsce, chociaż każdy z nich inaczej podejmie ich realizację. Jednym z punktów stycznych jest rok 1775, w którym Mniszech postuluje stworzenie *Musaeum Polonicum*, zaś w bibliotece na Zamku powstaje pierwszy z luksusowych „portfeli” na królewską kolekcję rycin³⁴.

Jednoznaczne wytyczenie przebiegu inspiracji pomiędzy Mniszchem a królem nie jest możliwe. Szerokie horyzonty intelektualne Mniszcha pozwalają domniemywać, że nawet jeśli nie był on bezpośrednim źródłem idei reformatorskich pojawiających się w kręgu Poniatowskiego, to na pewno formułował je w ostateczne projekty. Zatem w tej perspektywie zespół *Polonorum Icones* można uznać z jednej strony za realnie zrealizowaną część postulatów Mniszcha, z drugiej zaś za próbę ocalenia historii i kultury polskiej w dostępny Stanisławowi Augustowi sposób. *Polonorum Icones* nie są bynajmniej ani najwybitniejszym, ani też największym dokonaniem kulturowym Stanisława Augusta. Jednak bez wątpienia są jednym z najdłużej trwających projektów realizowanych na zlecenie króla, ściśle związanym z propagowanymi przez niego ideami podniesienia poziomu oświaty w kraju.

33 A. Rosner, *Mniszech Michał Jerzy Wandalin*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 21, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 480.

34 „Opisy sławniejszych gabinetów, kopiersztychy ich wyrażające zbiory [...] zachęcać równie i wydoskonalą sztuk wyzwolonych powstanie”. M.J. Mniszech, dz. cyt., s. 219–220.

STRESZCZENIE

POLONORUM ICONES – ZBIÓR „WYOBRAŻENÍ LUDZI W OJCZYŹNIE ZNAKOMITYCH, NA HOŁD POTOMNOŚCI ZASŁUGUJĄCYCH”. PRZYCZYNEK DO KSZTAŁTOWANIA KOLEKCJI GABINETU RYCIŃ KRÓLA STANISŁAWA AUGUSTA

Zespół portretów sławnych Polaków *Polonorum Icones* powstał jako część kolekcji Gabinetu Rycin króla Stanisława Augusta. Wbrew dotychczasowym ustaleniom jego kształtowanie przypada na wcześniejsze lata niż rok 1778. W artykule podjęto próbę ukazania wpływu relacji między Poniatowskim a Michałem Mniszchem na formowanie się omawianego zespołu portretów oraz jego zależności od idei utworzenia *Musaeum Polonicum*.

SŁOWA KLUCZOWE

Stanisław August Poniatowski, *Polonorum Icones*, *Musaeum Polonicum*, Gabinet Rycin, portrety, kolekcje graficzne, kolekcjonerstwo, Michał Jerzy Mniszech

BIBLIOGRAFIA**Źródła**

Korespondencja Ignacego Krasickiego 1743–1801. Z papierów Ludwika Bernackiego, t. 1, 1743–1780, wyd. i opr. Z. Goliński, M. Klimowicz, R. Wołoszyński, red. T. Mikulski, Wrocław 1958.

Opracowania

Batowski Z., *Zbiór graficzny w Uniwersytecie Warszawskim*, Warszawa 1928.

SUMMARY

POLONORUM ICONES – THE COLLECTION OF “IMAGES OF THE EMINENT FIGURES IN THE MOTHERLAND, WORTHY OF HOMAGE FROM POSTERITY”. TOWARDS SHAPING THE COLLECTION OF THE PRINT ROOM OF KING STANISLAUS AUGUSTUS

The set of portraits of famous Poles, called *Polonorum Icones*, was a part of the Print Room of Stanisław August Poniatowski, the king of Poland. In spite of the opinion of previous researchers, this set of portraits was shaped earlier than 1778.

This article attempts to reveal the influence of the relation between King Poniatowski and Michał Mniszech on the formation of the discussed set of portraits. The author also raises the issue of the dependence of *Polonorum Icones* on the idea of creating *Musaeum Polonicum*.

KEYWORDS

Stanisław August Poniatowski, *Polonorum Icones*, *Musaeum Polonicum*, The Print Room, portraits, graphic collections, collecting, Michał Jerzy Mniszech

Biblioteka Stanisława Augusta na Zamku Warszawskim. Dokumenty, oprac. J. Rudnicka, Wrocław–Warszawa–

Kraków–Gdańsk–Łódź 1988.

Bieliński J., *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816–1831)*, t. 1, Warszawa 1907.

Biłozór-Salwa M., *Rysunki dawnych mistrzów. Wiek XV do lat 20. XIX wieku. Szkoła polska: S*, Warszawa 2019.

Gdańsk dla Rzeczypospolitej. W służbie Króla i Kościoła [katalog wystawy], Muzeum Historyczne Miasta

Gdańska, koncepcja wystawy i kat. T. Grzybkowska, red. J. Talbierska, Gdańsk–Babice Stare 2004.

Grochowski L., *Teofil Wolicki arcybiskup metropolita gnieźnieński i poznański 1767(8)–1825/1828–1829*, Gniezno 1999.

Katalog wystawy jubileuszowej zabytków z czasów króla Stefana i Jana III w gmachu Muzeum Wojska. W czterechsetlecie urodzin Stefana Batorego i dwieście pięćdziesięciolecie Odsieczy Wiedeńskiej, Muzeum Narodowe w Warszawie i Muzeum Wojska, Warszawa 1933.

Kossecka T., *Gabinet Rycin króla Stanisława Augusta*, Warszawa [1999].

M. M. [Mniszech M.J.], *Myśli względem założenia Musaeum Polonicum*, „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne”, t. 11, 1775, cz. 2, s. 211–226.

Mrozowski P., *Portret Piotra Widawskiego i problem początków stroju narodowego w Polsce*, w: *Velis quod possis. Studia z historii sztuki ofiarowane profesorowi Janowi Ostrowskiemu*, red. A. Betlej, K. Brzezina-Scheuerer, A. Dworzak i in., Kraków 2016, s. 243–250.

Pokora J., *Obraz Najjaśniejszego Pana Stanisława Augusta (1764–1770). Studium z ikonografii władzy*, Warszawa 1993.

Ptaszyk M., *Biblioteka Publiczna przy Królewskim Uniwersytecie Warszawskim w latach 1817–1831*, w: *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie 1817–2017. Miscellanea*, red. J. Talbierska, Z. Olczak, Warszawa 2017, s. 21–226.

Rewindykacja gabinetu rycin b. Biblioteki Publicznej w Warszawie. Kolekcje – Stanisława Augusta, Stan. Potockiego i własna gabinetu, cz. 1: *Delegacje*

Polskie w Komisjach Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie, Warszawa 1922.

Rosner A., *Mniszech Michał Jerzy Wandalin*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 21, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 480–484.

Rudzińska W.M., *Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie 1832–2002*, w: *Kultura artystyczna Uniwersytetu Warszawskiego. Ars et educatio*, red. J. Miziołek, Warszawa 2003, s. 417–430.

Sawicka S., *Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie w latach 1939–1949*, „Biuletyn Historii Sztuki”, r. 11, 1949, nr 3–4, s. 392–394.

Smirnov J.I., *Opisanije odnogo polskiego sobranja portrietov XVII wieka*, w: *Trudy XIV. Archeologičeskogo Sjezda*, t. 3, Moskwa 1911.

Sulerzyska T., *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie. Gabinet Rycin*, w: *Polskie zbiory graficzne, t. 4: Polskie kolekcjonerstwo grafiki i rysunku*, red. nauk. M. Mrozińska, S. Sawicka, Warszawa 1980, s. 112–132.

Świat polskich Wazów. Przestrzeń, ludzie, sztuka [katalog wystawy], Zamek Królewski w Warszawie, red. J. Żukowski, Warszawa 2019.

Talbierska J., *Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie 1818–1832*, w: *Kultura artystyczna Uniwersytetu Warszawskiego. Ars et educatio*, red. J. Miziołek, Warszawa 2003, s. 399–415.

Skrodzka A., *Udręki majestatu. Polscy „królowie nieszczęśliwi” w ikonografii nowożytnej*, Warszawa 2018.

Widacka H., *Jan III Sobieski w grafice XVII i XVIII w.*, Warszawa 1987.